

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

МУЖ ВАЛЕРІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 340.114.5.12

**ЮРИДИЧНІ ЗАСОБИ
ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів–2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
Гарасимів Тарас Зеновійович,
Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Зозуля Євген Вікторович
Донецький юридичний інститут МВС
України, професор кафедри загальноправових дисциплін
(м. Кривий Ріг);

кандидат юридичних наук
Миронюк Ольга Іванівна
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
асистент кафедри філософії та теорії права

Захист відбудеться «22» червня 2017 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1–3, аудиторія 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «20» травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У наш час науковці приділяють значну увагу дослідженню явища правосвідомості. На нашу думку, такий інтерес до цього правового явища зумовлений, передусім, розумінням того, що правосвідомість здійснює безпосередній вплив на стан законності, правопорядку в державі, виробляє своєрідну культуру громадян, ідейною основою якої є моральні, духовні та правові цінності нації. Зокрема, в нашій державі, яка отримала у спадок радянський компонент суспільного буття, вкрай необхідним є вироблення механізмів «перезавантаження» суспільства у напрямі світових принципів вираження прав і свобод людини, механізмів, що спроможні зародити у свідомості і окремих громадян, і соціальних спільнот відповідні пріоритети соціально-правового розвитку та функціонування суспільства. До таких механізмів, на нашу думку, і відноситься правова свідомість з усіма юридичними засобами, які здійснюють вплив на її формування. В свою чергу, правова свідомість виступає не тільки механізмом впливу на людину і суспільство, а й станом позитивної взаємодії останніх. Тому з'ясування проблем її формування чи виявлення причин деформації правосвідомості є одним з пріоритетних питань на стадії трансформації нашої держави.

Значний внесок у розробку категорії «правосвідомості» зробили вчені імперського та радянського періодів, а саме: М. Алексєєв, Ю. Антонян, Н. Бура, І. Ільїн, Б. Кістяківський, М. Козюбра, О. Лукашева, П. Новгородцев, Л. Петражицький, П. Рабінович, І. Рябко, Є. Трубецький, І. Фарбер, В. Чефранов, Б. Чичерін, Г. Шершеневич та інші. У сучасному періоді варто відзначити таких вітчизняних науковців: Т. Гарасимів, О. Данильян, Ю. Дмитрієнко, О. Деменко, Д. Єрмоленко, Ю. Калиновський, М. Кельман, А. Колодій, В. Коновалова, С. Кравченко, Л. Кушинська, П. Рабінович (і сучасний, і радянський період), І. Омельчук, О. Скакун, С. Сливка, В. Тимошенко, І. Тімуш, М. Цимбалюк, О. Цуркан, А. Штанько та інші.

Теоретичною основою дослідження стали праці вчених за напрямом юриспруденції, філософії, психології та соціології. В рамках юриспруденції переважно використано праці вчених в галузях загальної теорії права, філософії права та спеціальних юридичних наук з питань методології досліджень. Окрім названих вище науковців, використано також наукові доробки І. Канта, В. Ф. Гегеля, Г. Келлі, Є. Кузьміна, Р. Мертона, А. Москаленко, А. Новікова, Д. Новікова, Т. Ньюкома, С. Рубінштейна, Т. Тарахонич, Е. Фромма та інших.

Однак, зазвичай акцентується увага на індивідуальних якостях людини, її внутрішніх характеристиках (моральних, духовних, правових тощо). Варто також звернути увагу науковців, практиків до чинників та умов навколишнього середовища, що відбивають на свідомості особи свої характерні якості.

В наш час важко уявити індивіда в ізольованому стані. За своєю суттю, поряд з феноменом індивідуальності, кожна особа є членом сім'ї, громади, суспільства. Перед нею висувається значна кількість завдань, що

впливають з тих же сімейних, а також економічних, соціальних відносин. Крім того, сучасні темпи глобалізації вимагають від особи постійного саморозвитку, вдосконалення з урахуванням потреб світового товариства. Усі ці чинники в комплексі спрямовані на усвідомлення індивідом самого себе як частини цілої органічної системи – колективу.

Актуальними залишаються проблеми соціалізації особи, вираження її переконань і в окремих спільнотах, і в суспільстві загалом. У цьому розумінні виникають питання, пов'язані з мотивацією її поведінки в соціальних групах, а також зворотній вплив факту членства в колективному утворенні на її суспільно корисні поведінкові настанови. Причому суспільно корисна поведінка в нашому розумінні не полягає в економічному зростанні держави, а в діях особи, які відповідають культурним, моральним, етичним та правовим вимогам.

Незважаючи на значні наукові досягнення в сфері правосвідомості, все ж зазначимо, що мало уваги приділяється її колективній формі, а також юридичним засобам формування цього явища. З приводу цього досліджено психологічні сторони соціальних груп, зокрема можливі відхилення поведінки їх членів, проаналізовано вплив явища референтності на стан правосвідомості і членів у середині групи (внутрішній вплив), і з боку сторонніх колективних утворень (зовнішній вплив). Крім того, виділено основні детермінанти середовища, що здійснюють вплив на формування правової свідомості особи, до яких віднесено культуру, клас та сім'ю. Значну увагу приділено релігії як одному з колективних чинників, що формує позитивні якості члена релігійної громади в правовій сфері. В свою чергу, релігію застосовано як об'єднуючий фактор для порівняння правової свідомості в країнах різного типу правових систем.

Загалом проблеми формування колективної правосвідомості мають особливе наукове та практичне значення на етапі формування громадянського суспільства і в нашій країні, і в низці держав, що розвиваються. Розвиток права та відповідно правової держави безпосередньо залежить від стану правосвідомості громадян та соціальних груп, які формують суспільство. Колективна правосвідомість, у поєднанні із засобами її формування, є багатоаспектним правовим та соціокультурним феноменом, який не до кінця пізнаний у форматі сучасної парадигми співжиття людства, а тому є відкритим для подальших наукових досліджень. Отже, викладене вище зумовлює актуальність цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планами науково-дослідних робіт Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний № 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування з теоретико-правових позицій якісного впливу правової свідо-

мости на стан розвитку суспільства та проведення аналізу юридичних засобів її формування з огляду на колективний характер соціалізації особи.

Задля досягнення цієї мети було поставлено такі *задачі*:

- відтворити історіографію дослідження правової свідомості;
- здійснити аналіз методологічної основи пізнання правосвідомості;
- розкрити зміст понять правосвідомості та колективної правосвідомості, розглянути їхню структуру і види;
- охарактеризувати детермінанти середовища, що виступають базисом для формування колективної правосвідомості;
- відобразити позитивні тенденції впливу правосвідомості на стан правового регулювання в суспільстві;
- охарактеризувати моделі колективної правосвідомості з огляду на теоретичні засади функціонування права;
- здійснити порівняльний аналіз стану формування правосвідомості населення країн з різним типом правових систем;
- сформувати юридичну модель колективної правосвідомості на сучасному етапі та її ідеальну конструкцію;
- встановити юридичні способи та засоби формування колективної правосвідомості.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері колективної правосвідомості.

Предмет дослідження – юридичні засоби формування колективної правосвідомості.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Перш ніж використовувати один з обраних загальних та спеціальних методів дослідження охарактеризовано принципи, які покликані відображати ідею пізнання обраного юридичного феномену. Зокрема, дослідження ґрунтується на принципах історизму (підрозділи 1.1, 2.1), всебічності розгляду (підрозділ 2.3), всезагального взаємозв'язку (підрозділ 3.2), відображення (підрозділи 2.2, 3.3), ґносеологічного плюралізму (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.3, 3.4).

Серед методів наукового пізнання безпосередньо в дослідженні використано аналітичний (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2, 3.3), структурний (підрозділи 2.1, 3.3), історичний (підрозділ 1.1), моделювання (підрозділ 3.2) та метод порівняння (підрозділ 3.1). Одним з ключових компонентів методології дисертаційного дослідження є застосування соціологічного методу (підрозділ 3.4). Проведено анкетування студентської молоді з метою з'ясування впливу якості юридичної освіти на стан правосвідомості майбутніх правників.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці цілісним рукописним комплексним дослідженням, у якому проаналізовано юридичні засоби формування колективної правосвідомості з огляду на важливість останньої в системі правового регулювання суспільства, зокрема правотворчості та правореалізації.

Елементи наукової новизни одержаних результатів дослідження виявляються в тому, що:

уперше:

– запропоновано ідеальну конструкцію колективної правосвідомості, для чого застосовано ключові положення теорій походження та розуміння права шляхом поєднання якісних основ природно-правової, позитивістської, соціологічної, психологічної та історичної шкіл права;

– окремо виділено «примиренську» теорію права як найбільш придатну для моделювання правосвідомості суспільства і виражену через її суспільну мету, тобто з виокремленням позитивного впливу на підвищення якості правового регулювання;

– викладено наукову позицію щодо розгляду мети правової свідомості в широкому та вузькому значеннях;

удосконалено:

– теоретичну модель колективної правосвідомості;

– юридичні засоби формування колективної правосвідомості;

набули подальшого розвитку:

– з'ясування впливу на правосвідомість релігії та моралі;

– роль правосвідомості як мотиву до правомірної поведінки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й обґрунтовані у дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у:

– *правореалізації* – з метою підвищення рівня правосвідомості суспільства;

– *нормотворчості* – для підвищення ефективності процесу правотворення через підвищення рівня правових знань суб'єктів нормотворення;

– *навчальному процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Історія політичних та правових вчень», «Порівняльне правознавство», «Філософія права» та для підвищення рівня юридичної підготовки та освіти;

– *науково-дослідній роботі* – для подальшої розробки теоретико-правової концепції юридичних методів формування колективної правосвідомості.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки, рекомендації, пропозиції обґрунтовано автором самостійно на підставі особистих досліджень та в результаті опрацювання й аналізу значної кількості монографічних праць.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення оприлюднені у виступах на науково-практичних конференціях, зокрема, на Звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 17 жовтня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика протидії злочинності в сучасних умовах» (Львів, 31 жовтня 2014 р.);

IV Міжнародній науково-практичній конференції «Економіко-правові виклики 2015 року» (Львів, 15 січня 2015 р.); II заочній науково-практичній конференції «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (Львів, 16 квітня 2015 р.); Першій науково-практичній конференції «Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід» (Львів, 30 квітня 2015 р.); Звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 16 жовтня 2015 р.)

Дисертація обговорювалась на засіданні кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Публікації. Основні наукові положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, вміщені у дисертаційному дослідженні, викладено автором у 8 наукових статтях, з них одна стаття в зарубіжному науковому періодичному виданні.

Структура дисертаційного дослідження. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, з них 183 сторінки основного тексту, 16 сторінок – список використаних джерел (164 найменування) та 4 сторінки – додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається її зв'язок з науковими планами та програмами, мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, апробація результатів дисертації та публікації.

Розділ 1 «Колективна правосвідомість: історіографія та методологія дослідження» містить два підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Колективна правосвідомість: історіографія дослідження»* наведено хронологію пізнання правової свідомості в залежності від розвитку філософсько-правової думки. Окремо приділено увагу античній філософії, філософії епохи Середньовіччя, Відродження та німецькій класичній філософії. В ході дослідження встановлено, що безпосередньо питання суті правової свідомості в цих періодах вченими практично не піднімалося. Правосвідомість виражається ними в структурі загальної свідомості людини, поряд з мораллю, релігією тощо. З'ясовано, що найбільш плідними періодами дослідження явища правосвідомості, у тому числі її колективної форми, були імперський та радянський. На протипагу думці, що в Радянському Союзі феномен правосвідомості досліджувався вузько, з нахилом до колективізму та без урахування релігійного чинника, доведено, що досліджуючи суспільну, групову, класову та інші види правосвідомості за кількістю суб'єктів (учасників), відмінну від індивідуальної, це тільки давало змогу більш де-

тально аналізувати її структуру, зміст та сутність, не акцентуючи особливу увагу на конкретному індивіді. Що стосується релігії, то виключення цього справді значущого чинника на формування правосвідомості тільки посилило інші напрями її дослідження в цьому періоді.

Сучасний період знаменується спадом її дослідження одразу після розпаду Радянського Союзу з подальшими більш частішими науковими розвідками з цього питання. Встановлено, що в зарубіжних країнах досліджуване явище вивчалось лише частково, як окремі складові його структури, такі як інформованість про право, правові установки, правові реалії тощо.

У підрозділі 1.2 «*Колективна правосвідомість: методологія дослідження*» охарактеризовано поняття методології правосвідомості як вчення про організацію діяльності, концептуально пов'язаної різного роду аспектами правосвідомості, що характеризуються усвідомленням її цінності в організації суспільних відносин. Звідси метод дослідження правосвідомості – це обумовлений її ознаками комплекс заходів і засобів, обраних суб'єктом дослідження, спрямованих на вирішення завдань та цілей пізнання правосвідомості.

У дослідженні охарактеризовано загальні філософські принципи в контексті пізнання колективної правосвідомості, зокрема принцип історизму, всезагального взаємозв'язку, всебічності розгляду, конкретності, практики, методологічного плюралізму та відображення.

У процесі комплексного дослідження колективної правосвідомості неможливо обійти стороною, тобто «обірвати» сам процес пізнання, користуючись виключно спеціальними засобами наукового пізнання, що вивчають предмет дослідження, філософсько-світоглядні підходи та загальнонаукові методи. Здійснено аналіз синергетичного, системного, феноменологічного, антропологічного та екзистенціального підходів у контексті розгляду колективної правосвідомості.

Окрім аналітичного, структурного та історичного методів у дисертаційному дослідженні застосовано соціологічний метод, а саме проведено анкетування студентів юридичних спеціальностей з метою з'ясування впливу юридичної освіти на формування правосвідомості цієї категорії населення. Окрему увагу приділено методу теоретико-правового моделювання, оскільки здійснено спробу охарактеризувати моделі колективної правосвідомості через призму природно-правової, позитивістської, соціологічної, історичної шкіл права та сформулювати модель колективної правосвідомості на сучасному етапі.

Розділ 2 «Колективна правосвідомість в теорії права» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «*Правосвідомість: поняття, структура, види*» охарактеризовано правосвідомість як позитивне явище, яке виражає діяльність, спрямовану на правомірну поведінку, що відображена осмисленням соціальної цінності права. Крім того сформульовано поняття правосвідомості. Це форма суспільної свідомості, що охоплюється системою когнітивних, вольо-

вих, афективних процесів з приводу чинного, минулого чи бажаного права та діяльності пов'язаної з ним, виступає ідейним джерелом формування права через усвідомлення його цінності її носіями як регулятора суспільних відносин. Відповідно, щоб дати визначення колективної правосвідомості як носіїв правосвідомості використано сформовані колективи.

У підрозділі висунуто гіпотезу про існування мотиву в інших блоках правосвідомості (когнітивному, психологічному), крім поведінкового. Підтвердженням гіпотези стала теза, що якими б індивідуальними особливостями (схильностями, потягами, нахилами) не була наділена людина до права, вона б все ж таки утрималася, завдяки своїй внутрішній волі, від діяльності з ним пов'язаної, якби не усвідомлювала його важливості.

У підрозділі 2.2 «*Колективна правосвідомість*» сказано, що розуміння колективної правосвідомості не повинно обмежуватися правосвідомістю соціальних груп чи самого суспільства, а повинно виходити за рамки певних держав, які обтяжені характерною рисою організовувати відносини у суспільстві. Під колективною розуміємо правосвідомість кількох суб'єктів (носіїв правосвідомості), які пов'язані спільними інтересами. В останньому не йдеться про виключно безпосередній контакт цих суб'єктів у повсякденному житті, тобто їм не обов'язково працювати на спільному підприємстві, входити до складу однієї громадської організації. Акцент робиться, власне, на спільності характеру таких інтересів (молодь, правники, державні службовці, населення відповідної території держави, християни тощо).

Проаналізовано детермінанти середовища, що мають колективний характер, відображаються на правосвідомості особи, відносять її (особу) до певної групи чи ідентифікують у суспільстві, світі загалом. До таких детермінантів нами віднесено культуру, клас і сім'ю.

Розглянуто вплив явища референтності та відповідно референтної групи, яке є похідним від попереднього, на становлення правосвідомості членів соціальних груп, і в середині групи, і поза її межами. Перебуваючи в групі особа сприймає оцінні характеристики права членів групи, тобто акумулює у свідомості правову атмосферу такої групи. Водночас, свої власні правові установки, що можуть вилитися у юридичні дії, вона аналізує на можливу реакцію з боку колективу. Формуючи свої погляди на право, індивід співставляє їх із сприйняттям права референтної для нього групи.

Приділено увагу чинникам, що мають колективний (соціальний) характер та можуть негативно впливати на особу, щоб запобігти їхнім проявам у майбутньому. До можливих типів поведінки відхилення, що виникає як спосіб пристосування індивідів до умов їх ближчого соціального оточення, віднесено похору, інновацію (оновлення), ритуалізм, ретритизм (втеча від життя) і заколот.

Здійснено аналіз стану конформності та зазначено, що правосвідомість надає поштовх до дії, виходу з стану конформності, завдяки бажанню настання реального правового результату.

У підрозділі 2.3 «Юридичні моделі колективної правосвідомості» охарактеризовано формування моделей колективної правової свідомості в залежності від основних теорій (концепцій) його (права) становлення, розвитку та функціонування. До уваги взято природно-правову, позитивістську, історичну, психологічну та соціологічну школи права без проведення глибокого аналізу їх виникнення, а беручи до уваги постулати, що стосуються змісту та сутності права. Наведено і позитивні, і негативні модельні ознаки колективної правосвідомості в рамках цих правових теорій.

З'ясовано, що інтегрована правова теорія поєднує позитивні якості названих вище концепцій та дає змогу якісніше підійти до розуміння правової свідомості. За цим підходом до розуміння права, виникає можливість побудови моделі правосвідомості, яка буде наближатися до «ідеальної», через здатність ширше охопити теоретичну площину сформованих на цьому етапі розвитку цивілізації ідей розвитку та функціонування права.

Розділ 3 «Формування колективної правосвідомості» містить 4 підрозділи.

У підрозділі 3.1 «Колективна правосвідомість: компаративістський підхід» здійснено порівняння стану правосвідомості населення у країнах романо-германської та англо-американської правових сімей. За результатами порівняння встановлено, що в країнах романо-германської сім'ї законодавство більш доступне для населення, зокрема, за рахунок формальної визначеності права. В свою чергу, англо-американська правова система характеризується тим, що саме право є зрозумілішим для суспільства, оскільки воно встановлюється на основі юридичних реалій, зокрема, на основі суспільного правового досвіду.

Проведено аналіз правосвідомості за географічним розташуванням країн. Акцентовано увагу на окремій складовій, яка є однією з ключових об'єднуючих факторів, що відбивається на правовій свідомості певного суспільства чи групи держав, а саме релігії.

Релігія і право є тими складовими формами відображення духовного і морального світу людини, через які вона сприймає дійсність, а також виявляє своє ставлення до бажаної реальності. Тобто, через них (релігію і право) в людини формуються життєві принципи, переконання, настанови тощо.

Через призму релігії в особи формуються духовні, моральні цінності та ідеали, необхідні для її етнічної чи національної ідентифікації. В кожного народу історично складається домінуюча релігія, що формує значний склад його традицій, які, в свою чергу, виражаються в ментальності етносу, нації. Ментальність відображає внутрішній світ останніх і кожного члена суспільства зокрема, який характеризується особливим чуттєвим сприйняттям навколишнього середовища, не залишаючи поза своєю увагою правову сферу. Тому релігія, в усіх її проявах, займає одне з домінуючих місць серед чинників впливу на формування колективної правосвідомості.

У підрозділі 3.2 «Модель колективної правосвідомості на сучасному етапі» визначено, що часткові елементи моделювання суспільної правосвідомості

домості вже присутні на етапі законотворчості. В преамбулі Конституції України зазначено, що Верховна Рада України приймає Основний Закон України, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя та піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України. Згідно з частиною 3 статті 509 Цивільного кодексу України зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Так законодавець визначає загальнолюдські критерії, відповідно до яких повинні діяти сторони в зобов'язанні, в свою чергу розуміючи, що самі сторони, укладаючи договір, повинні володіти цими якостями. Сімейним кодексом України також наводяться окремі характеристики поведінки та моральних якостей особи, зокрема в ст. 1 зазначено, що регулювання сімейних відносин здійснюється з метою побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки. Викладені засади наповнюють правосвідомість нації ознаками духовності та етики. Тим самим відводячи праву роль не тільки визначеного юридичного правила поведінки, а й явища її (нації) оздоровлення.

В наш час існування суспільства не можливе без його ціннісно-моральних засад, які дають належну базу до формування права, збагачення його новими духовними ідеями, а також виступають свідомим регулятором правових відносин. Ця свідомість побудована не стільки на безумовному знанні правових норм, як на усвідомленні вищих принципів людської порядності, добросусідства, братерства тощо.

Правосвідомість як невід'ємний елемент духовної культури виражає волю нації до справедливості, рівноправ'я в усіх аспектах суспільного життя, тому дає поштовх до формального визначення та реалізації права у межах принципу загального добробуту.

У підрозділі 3.3 «*Формування ідеальної конструкції колективної правосвідомості*» зазначено, що правосвідомість як правове явище має здебільшого теоретичну основу, тому її конструкція визначається теоретико-юридичним змістом. При чому теоретико-юридичні конструкції є першочерговими та впливають на подальше нормативне закріплення інших юридичних конструкцій, зокрема законодавчих.

Дано визначення мети колективної правосвідомості в широкому значенні – забезпечення чи досягнення суспільного блага завдяки сприйняттю права (соціальними групами чи суспільством загалом) як соціальної цінності та його реалізації, заснованій на принципах свободи, справедливості, рівності та інших. У вузькому значенні колективна правосвідомість покликана забезпечити дотримання правопорядку в суспільстві, підвищувати рівень законності шляхом виконання населенням правових приписів та норм, які закріплені та санкціоновані державою. В останньому значенні колективна правосвідомість і виступає засобом механізму правового регулювання. Розглядаючи мету правової свідомості в широкому значенні, слід виходити з того, що право розуміється колективами як вище благо, вищий закон суспільної муд-

рості та культури. Позитивним виявляється те, що правова свідомість суспільства «черпає» з нього сприйняття права на основі його (суспільства) досвіду, враховуючи історичну зумовленість нації. Право, так би мовити, споріднюється з «братерською любов'ю», заснованою на повазі до честі і гідності усіх громадян та іншого населення держави. Правова інтуїція за таких умов орієнтується на суспільний досвід, який виражається у формі правових звичаїв і традицій.

У вузькому розумінні правосвідомості, виключно як засобу механізму правового регулювання, втрачається її головна сутність, а саме усвідомлення права як регулятора суспільних відносин вищого порядку, здатного стримувати державний механізм у випадку використання ним права (йдеться про чинне юридичне право) як засобу стримування, залякування народу.

За таких умов ідеальну конструкцію колективної правової свідомості необхідно формувати шляхом поєднання ціннісних основ згаданих вище концепцій щодо її мети у двох значеннях.

У *підрозділі 3.4 «Юридичні методи формування колективної правосвідомості»* юридичними засобами означено усі правові явища, які тією чи іншою мірою здатні підвищувати її рівень в суспільстві, тоді як способами, характер їх вираження, тобто сам механізм відображення правових засобів у свідомості населення. Публічні та приватні способи, в залежності від характеру впливу на суб'єктів правосвідомості (індивідів, соціальних груп, суспільства загалом), варто поділяти на «примусові», тобто за рахунок тиску з боку державних органів та громадськості, і «добровільні», за рахунок соціалізації суб'єктів та використання механізму стимулювання.

До «примусових» способів чи засобів формування колективної правосвідомості з боку держави віднесено закріплені в законах міри відповідальності (цивільно-правової, адміністративної, кримінальної) за порушення норм правової поведінки чи вчинення деліктів (обмеження у праві), а також механізми протидії негативним проявам останніх, зокрема профілактику правопорушень.

Встановлено, що правове виховання виступає методом формування колективної правосвідомості в «публічному» та «приватному» вигляді одночасно. Тому вимагає приділення достатньої уваги з боку держави та інститутів громадянського суспільства. При чому доволі значний вплив на реалізацію юридичної освіти в нашій країні, яка входить до структури правового виховання та виступає одночасно відособленим засобом формування правосвідомості окремої професійної спільноти, мають державні освітні установи, оскільки саме вони на даний час займають домінуюче становище на ринку освітніх послуг.

Одним з ключових положень цього розділу є висвітлення матеріалів соціологічного опитування студентів Національного університету «Львівська політехніка» за спеціальністю «Правознавство». Позитивним є той факт (хо-

ча й не в більшості), що певна кількість респондентів усвідомлюють право як вище суспільне благо, яке виражає принципи «свободи», «рівності», «гуманності». В душі усвідомлення права як духовного критерію відносин між людьми, і повинні виховуватися майбутні правники.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено оновлене вирішення наукового завдання з розкриття та реалізації юридичних засобів формування колективної правосвідомості. Для цього з'ясовано зміст поняття правосвідомості, встановлено її структуру, види, виявлено ознаки саме колективної правосвідомості, а також розкрито її модель та юридичну конструкцію. Водночас, основні наукові і практичні результати роботи полягають у такому:

1. В дисертаційному дослідженні подано хронологію пізнання правової свідомості в залежності від класичних періодів розвитку філософсько-правової думки. Виявлено, що починаючи з античності, філософами проводиться оцінка тогочасних «законів», тобто має місце суб'єктивне і об'єктивне ставлення до визначених норм поведінки. Нами з'ясовано історичні передумови необхідності дослідження колективної правосвідомості та наведено імена основних представників, які займалися теоретичним доробком цього явища.

З наведеного вище розуміється, що історіографія дослідження поділена на філософські періоди, і це дало можливість дослідити погляди мислителів на правову свідомість, в залежності від розвитку філософської думки. Як з'ясувалося, категорія правосвідомості в сучасному розумінні науки не розглядалася в період розвитку античної філософії, епохи Середньовіччя, Відродження, Просвітництва. На цих етапах розвитку цивілізації вона фактично розчинялася в інших формах свідомості особи, таких як: релігія, етика, мораль тощо, і досліджувалася науковцями, не виділяючись зі складу загальної свідомості людини. На нашу думку, до теми правосвідомості як окремого явища, починають звертатися науковці наприкінці XIX – початку XX століття. Поняття правосвідомості з'являється в їхніх наукових працях спершу під час досліджень правопорядку та законності, а вже згодом і безпосередньо.

Бурхливим періодом становлення правосвідомості як категорії та водночас її дослідження є радянський. Той факт, що досліджувалася радянська, революційна чи соціалістична правосвідомість, на нашу думку, не є вкрай важливим, оскільки ключовим є сам процес дослідження цього явища, тобто визнання науковцями його значимості.

На сучасному етапі, починаючи з 90-х років XX ст., проглядається різкий спад в дослідженні правосвідомості, зокрема колективної. Це зумовлено, на нашу думку, перехідним періодом у становленні ряду країн пострадянського простору, складним економічним становищем у галузі науки в цілому. Все ж, на початку нового тисячоліття науковці звертають увагу на цей феномен, оскільки розуміють його значимість на шляху до розбудови грома-

дянського суспільства та побудови демократичних, правових держав. Процес дослідження колективної правосвідомості не втрачає актуальності й сьогодні.

2. Вирішення наукових завдань, зокрема розкриття змісту, якісних ознак правових явищ та з'ясування чинників впливу на їх формування, передбачає опрацювання і обрання принципів, підходів, способів та методів дослідження.

3. Огляду на мету дослідження, для забезпечення якісного аналізу методологічної бази, попередньо сформульовано поняття «методологія правосвідомості» та охарактеризовано сутність методу її дослідження. У зв'язку з багатогранністю правової свідомості, її духовною рефлексією встановлено необхідність застосування комплексного підходу до пізнання цього явища з використанням методів інших суспільних наук.

Перш ніж використовувати один з обраних загальних та спеціальних методів дослідження, охарактеризовано принципи, які покликані відобразити ідею пізнання обраного юридичного феномену. Зокрема, дослідження ґрунтується на принципах історизму, всебічності розгляду, всезагального взаємозв'язку, відображення, гносеологічного плюралізму. Взято до уваги погляди професора С. Сливки щодо онтологічного і універсального принципу права, такого як «вічність».

Наступним етапом дослідження є характеристика філософсько-світоглядних підходів, які здатні, на нашу думку, виразити сутність правосвідомості. Окрему увагу приділено системному, антропологічному, синергетичному, екзистенціальному та феноменологічному підходах її соціального пізнання.

Серед відомих методів наукових досліджень безпосередньо в дисертації використано аналітичний, структурний, історичний, моделювання та метод порівняння. Одним з ключових компонентів методології дисертаційного дослідження є те, що нами проведено анкетування студентської молоді з метою з'ясування впливу юридичної освіти на стан правосвідомості даних категорій соціальних груп.

Натомість зазначено, що методологія дослідження колективної правосвідомості потребує більш комплексного наукового підходу до її розроблення, звернення уваги з боку широкого кола науковців, які виявили бажання внести свій доробок у пізнання цього феномену. Наведені нами принципи, підходи, методи, способи дослідження правосвідомості не є вичерпними, а вимальовують лише загальну картину її вивчення. Здебільшого здійснено глобальний аналіз лише тих методів, які безпосередньо використані для опрацювання теми і мети дисертаційного дослідження.

3. Огляд питань, пов'язаних з поняттям, структурою, видами правосвідомості, засвідчує про значний потенціал її дослідження, що зумовлюється поширенням наукового плюралізму, збільшенням ролі індивідів у суспільному житті та громадянського суспільства у державних справах, з різносторонністю його суспільних утворень. Саме тому, як наведено вище, немає єдиного підходу до означення поняття правосвідомості, досліджуються та виокремлюються все нові форми колективної правосвідомості.

Незважаючи на значну кількість наукових думок з приводу роз'яснення правосвідомості як феномена, явища, все ж існує спільне наукове розуміння її суспільної значимості, соціально-правової масштабності. Однак, має місце своєрідний нормативний зміст до узагальнення характеристики поняття правосвідомості. Такий прояв виражається у її розумінні як форми свідомості, що відображає ставлення суб'єктів до права (не важливо, чи то минуле, чинне або бажане право), тобто воно вже існує на момент оцінки та може підлягати трансформації. Мало уваги приділяється духовним елементам людської природи, не піднімається питання щодо ролі правосвідомості на процес зародження ідеї про саме право.

Застосовуючи у дисертаційному дослідженні антропологічний та екзистенціальний підходи до з'ясування місця людини з її внутрішнім світом та ролі свідомості у побудові права, ми намагалися довести, що саме правова свідомість є феноменом, який виступає ідеєю зародження права, тобто першоджерелом його формування. На нашу думку, правосвідомість – це форма суспільної свідомості, що охоплюється системою когнітивних, вольових, афективних процесів з приводу чинного, минулого чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним, виступає ідейним джерелом формування права через усвідомлення його цінності її носіями в якості регулятора суспільних відносин.

Отже, розширено розуміння правової свідомості у зв'язку з наданням останній ширшого значення ніж відношення суб'єктів до права та його оцінка. Акцентується увага на розрізненні цих двох соціальних явищ. Автором одним з перших поставлено питання їх черговості. На думку автора, правосвідомість слід розуміти як джерело та ідею відтворення права у свідомості людини.

Критерії визначення її структури, видів, змісту є загалом методично-сталими і обумовлюються правовою психологією, ідеологією, окремо настановами поведінки та виражаються в усвідомленні індивідами (колективами) цінності права.

Розглядаючи структуру правосвідомості з позиції мотивів поведінки, оскільки вони є результатом її відображення у суспільстві, сформульовано концепцію про існування мотивів правової поведінки не тільки відповідно у поведінковому її блоці, але й когнітивному та психологічному. Зокрема в останньому мотиви виражаються через природні здібності людини, її потяги та нахили. При чому, завдяки внутрішній волі, людини здатна визначати ці потяги як власні настанови до поведінки.

Аналізуючи види правової свідомості за кількісним складом її суб'єктів, ми притрималися позиції щодо її поділу на індивідуальну та колективну, не виокремлюючи групову і суспільну в окрему категорію, що нами внесені до колективної.

Для якісного аналізу колективної правосвідомості, об'єкти дослідження розділено нами на групи: малі (групи з невеликою кількістю осіб – члени громадських організацій, трудового колективу), середні (населення терито-

ріальної громади, особи з спільною професією), великі (суспільство, населення держав з однаковими правовими системами, спільними етнічними характеристиками тощо).

4. З'ясовано, що перебування особи в соціумі спричиняє на її свідомість «колективне навантаження» різного роду чинників, які виражаються соціальною неоднорідністю суспільства та впливають на її правовий розвиток. Тому впливу зазнає і правова свідомість як форма суспільної. До таких основних (оскільки перелік не є вичерпним) соціальних інституцій (детермінант середовища) ми відносимо сім'ю, клас та культуру. При чому, уникнути особі їх впливу практично немає можливості. За рахунок цього у її правосвідомості відображаються певні особливості, які притаманні представникам відповідного класу, культури чи членам сім'ї.

У свою чергу, соціальні структури можуть впливати на поведінку особи, формуючи мотиваційні чинники, як позитивно, тобто відповідно до приписів норм права, так і негативно, у зв'язку з проявом деформації правової свідомості. До негативних слід, поряд з іншими, віднести загрозливу для розвитку особистості втрату індивідуальності, а також відсутність бажання досягнення цілей виключно правовим шляхом.

Встановили, що правосвідомість проявляє себе як перспектива виходу з такої кризи особистості, формуючи в свідомості негативне ставлення до соціальних норм, які обмежують прояв її свободи та відповідно позитивні настанови до правових форм вирішення конфліктних ситуацій. Правосвідомість виражається у формуванні бажання настання правового результату.

5. В дослідженні з'ясовано впливи правової свідомості на поведінку населення країни, а також її роль на формування правової держави з розвинутими інститутами громадянського суспільства. Зокрема, ми намагалися довести, що правосвідомість пов'язана з етнічними ознаками особи і виражає духовні та культурні надбання нації. Частково є результатом правового і морального досвіду суспільства. Виступає не тільки чинником правової вихованості громадян, але й чіткої їхньої громадянської позиції. Тому дослідження процесів її формування є важливою передумовою соціально-правового життя суспільства.

6. В ході дослідження здійснено загальну характеристику моделювання колективної правосвідомості використовуючи загальноприйняті філософсько-правові теорії права (природно-правова, позитивістська, історична, психологічна та соціологічна школи права). Варто зазначити, що юридичне моделювання правової свідомості потребує належного теоретичного підґрунтя та напряму залежить від сформованого в суспільстві розуміння самого права.

Викладені нами теоретичні моделі колективної правосвідомості, в залежності від загальновідомих концепцій становлення та функціонування права, мають як позитивні, так і негативні сторони, оскільки ми вважаємо, що для побудови ідеальної моделі цього явища необхідно враховувати усі

(або принаймні більшість з них) якісні показники розуміння права, усі ознаки його ціннісної сторони. Встановлено, що для побудови цієї юридичної моделі колективної правосвідомості найбільш прийнятною є примиренська (інтегрована або інтегральна) правова теорія, яка є поширеною у наші дні.

7. Застосовано порівняння стану та формування правосвідомості в різних типах правових систем, різних країнах, опираючись на певні чинники (в нашому випадку на релігію), що дало змогу зосередити увагу на важливості підвищення її рівня серед окремих прошарків населення.

Крім того, нами зазначено, що правосвідомість суддів в країнах англо-американської правової сім'ї має вкрай важливе значення, оскільки останні формують позитивне чинне право своєї держави. Причому, нами не заперечується той факт, що в країнах з іншими типами правових систем, правосвідомість суддів не відходить на другий план. Звісно працівникам цієї гілки влади, а тим більше безпосередньо суддям, розуміння важливості права, дотримання його принципів є не тільки важливим, а й необхідною професійною рисою. Однак, в цьому випадку вони все ж виступають правозастувачами, а не його «творцями».

Важливим є той факт, що для формування правової свідомості населення необхідно враховувати сам тип правової системи в державі. Тобто, слід робити акцент на певних засобах, які будуть дієвими в рамках цієї системи. Оскільки, як нами вже було вказано, що в країнах романо-германського типу правової системи законодавство більш зрозуміле та доступне для населення, а в англо-американській саме право є зрозумілішим для суспільства, оскільки воно встановлюється на основі юридичних суспільних реалій.

8. Моделюючи колективну правосвідомість на сучасному етапі, нами з'ясовано, що такого роду методи репрезентації обраного правового розвитку суспільства присутні в нашій державі. Задекларовано на законодавчому рівні принцип людини як найвищої соціальної цінності. З чого передбачено повагу громадянина до прав інших співвітчизників.

Нами визначено, що такого роду моделювання має наукову та практичну цінність, оскільки відтворює реальний правовий стан суспільства, дає змогу пошуку відхилень його правового розвитку.

Визначено умови формування колективної правосвідомості, до яких автором віднесено часову тривалість (сталість) колективу, урівноваження правових емоцій, вступ колективу в стосунки з іншими колективними утвореннями, моральні установки, які сформовані на звичаях і традиціях та ієрархічну структуру. Дані умови, в свою чергу, відображають модель колективної правосвідомості на сучасному етапі.

Розглянуто питання суспільної моралі в ракурсі колективної правосвідомості у даний період часу. Встановлено, що виконання цивільно-правових зобов'язань громадянами обумовлено не тільки знанням норм цивільного законодавства, але й внаслідок застосування моральних категорій, таких як «дружба», «довіра», «моральний обов'язок», «суспільний осуд».

Враховуючи етнонаціональний фактор нами охарактеризовано, що для України як пострадянської держави важливе місце посідає національна правосвідомість, яка підвищує роль кожного громадянина в соціокультурному житті країни.

9. Науковий інтерес дисертації виявляється в спробі формування ідеальної конструкції колективної правосвідомості. Для чого застосовано ключові положення теорій походження та розуміння права. Автором представлено дану конструкцію в результаті поєднання якісних основ природно-правової, позитивістської, соціологічної, психологічної та історичної шкіл права. Окремо виділено «примиренську» теорію права як найбільш придатну для моделювання правосвідомості суспільства.

Окрім того, для формування ідеальної конструкції досліджуваного виду правосвідомості, нами виражено необхідність аналізу мети останньої. При чому наведено поняття мети правосвідомості в широкому та вузькому значеннях. У першому, мета колективної правосвідомості полягає в забезпеченні чи досягненні суспільного блага завдяки сприйняттю права (соціальними групами чи суспільством в цілому) як соціальної цінності та його реалізації, заснованій на принципах свободи, справедливості, рівності та інших. У вузькому ж метою колективної правосвідомості є забезпечення дотримання правопорядку в суспільстві, підвищення рівня законності шляхом виконання населенням правових приписів та норм, які закріплені та санкціоновані державою.

Ідеальна конструкція колективної правосвідомості виражає позитивні аспекти своєї мети у двох значеннях. За ідеальних умов когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти правової свідомості повинні стримувати один одного, не даючи сплеску негативних емоцій, а також переборювати пасивний стан особи, провокуючи поштовх до значимих юридичних дій.

Не менш важливою рисою ідеальної конструкції правової свідомості є відображення позитивних ознак основних положень концепцій розуміння права, його становлення, функціонування та розвитку. Особливу увагу приділено правовим почуттям, зокрема відчуттю законності, правовій інтуїції та правовому менталітету, які є невід'ємними складовими досліджуваної категорії та повинні виражати ідею суспільної справедливості.

10. Одним з ключових положень дисертаційного дослідження є умовний поділ юридичних методів формування колективної правосвідомості та її інших її форм на «приватні» та «публічні». Такий поділ зумовлений використанням механізмів впливу на суб'єктів правосвідомості, до яких автором віднесено державу та громадянське суспільство. У тому числі способи розділено за характером впливу на суб'єктів на «добровільні» та «примусові», тобто в залежності від якості відображення у свідомості мотиваційної складової.

Охарактеризовано основні, на думку автора, способи та засоби формування колективної правосвідомості. Особливу увагу приділено правовому вихованню та юридичній освіті, зокрема останній як засобу формування правової свідомості правників.

Проведено соціологічне анкетування студентів III-V курсів спеціальності «Правознавство». За результатами якого встановлено, що мають місце негативні тенденції щодо виховання майбутніх правників «позитивістського типу», а саме: ототожнення ними права і закону; надання переваги «писаному закону» на протидію духовним, моральним джерелам, що відображають основні принципи права.

Перспективою виходу кризи юридичної освіти, поділяючи наукову позицію професора О. Костенка, в нашій державі, а тому й стану правосвідомості юристів, є впровадження механізмів якісної підготовки правознавців на основі «соціально-натуралістського» типу юридичної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Муж В. В. Вплив релігії на формування правосвідомості / В. В. Муж // JURNALUL JURIDIC NATIONAL: Teorie și Practică (Национальный юридический журнал: Теория и практика). – Nr 2/2(12). – Chișinău, Republica Moldova: Casa Presei, 2015. – F. 10–14.

2. Муж В. В. Правова свідомість як мотив правомірної поведінки / В. В. Муж // Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 824. – С. 278–282.

3. Муж В. В. Юридичне моделювання правової свідомості у контексті юридичної доктрини / В. В. Муж, Т. З. Гарасимів // Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 824. – С. 283–289.

4. Муж В. В. Соціальні умови формування колективної правосвідомості / В. В. Муж // Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 825. – С. 179–184.

5. Муж В. В., Гарасимів Т.З. Юридичні методи формування правової свідомості / В. В. Муж, Т. З. Гарасимів // Науковий вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 825. – С. 172–178.

6. Муж В. В. Громадянське суспільство як форма вираження колективної правосвідомості / В. В. Муж // Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 827. – С. 169–173.

7. Муж В.В. Кореляція правосвідомості та права / В. В. Муж // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 6. – С. 36–39.

8. Муж В. В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття/ В. В. Муж // Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 297–303.

9. Муж В.В. Правове виховання як спосіб профілактики правопорушень / В. В. Муж // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: Матеріали звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (Львів, 17 жовтня 2014 р.). – Львів, 2014. – С. 231–234.

10. Муж В.В. Роль правосвідомості працівників правоохоронних органів у професійній діяльності / В. В. Муж // Теорія та практика протидії злочинності в сучасних умовах: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 31 жовтня 2014 р.) – Львів, 2014. – С. 233–235.

11. Муж В.В. Кореляція правосвідомості та корупції / В. В. Муж // Економіко-правові виклики 2015 року: матеріали доповідей учасників IV Міжнародної науково-практичної конференції. Т. II (Львів, 15 січня 2015 р.). – Львів. – 2015. – С. 150–152.

12. Муж В.В. Правове виховання як один з етапів формування правосвідомості / В. В. Муж // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матеріали II заочної науково-практичної конференції (Львів, 16 квітня 2015 р.). – Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015. – С. 116–117.

13. Муж В.В. Правова свідомість – необхідний елемент правової держави / В. В. Муж // Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід: матеріали учасників Першої науково-практичної конференції (Львів, 30 квітня 2015 р.). – Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015. – С. 108–110.

14. Муж В.В. Правосвідомість – якісна основа правового регулювання / В. В. Муж // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (16 жовтня 2015 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – С. 201–203.

15. Муж В.В. Вплив якості юридичної освіти на стан правосвідомості суспільства / В. В. Муж // Права та обов'язки людини у сучасному світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 листопада 2015 р.) – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. – С. 9–10.

АНОТАЦІЯ

Муж В. В. Юридичні засоби формування колективної правосвідомості. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню юридичних засобів формування колективної правосвідомості. Правосвідомість здійснює безпосередній вплив на стан законності, правопорядку в державі. Виробляє своєрідну культуру громадян, ідейною основою якої є моральні, духовні та правові цінності нації. Розвиток права та відповідно правової держави напряму залежить від стану правосвідомості громадян та соціальних груп, які формують суспільство.

Розширено розуміння правової свідомості у зв'язку з наданням останній ширшого значення ніж відношення суб'єктів до права та його оцінка. Акцентується увага на розрізненні цих двох соціальних явищ, поставлено питання їх черговості. Правосвідомість слід розуміти як джерело та ідею відтворення права у свідомості людини.

Здійснено порівняння стану та формування правосвідомості в різних типах правових систем, різних країнах, опираючись на певні чинники (в нашому випадку на релігію), що дало змогу зосередити увагу на важливості підвищення її рівня серед окремих прошарків населення.

Розглянуто державу та громадянське суспільство в якості суб'єктів, що здійснюють безпосередній вплив на формування суспільної правосвідомості. Саме тому способи її формування нами виокремлено на «приватні» та «публічні».

Особливу увагу приділено правовому вихованню та юридичній освіті, які віднесено до головних засобів формування колективної правосвідомості.

Ключові слова: громадянське суспільство, національна правосвідомість, право, правомірна поведінка, правосвідомість, соціальна група, правове виховання, юридична освіта.

АННОТАЦІЯ

Муж В. В. Юридические средства формирования коллективного правосознания. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений – Национальный университет «Львовская политехника, Министерства образования и науки Украины, Львов, 2017.

Диссертация посвящена исследованию юридических средств формирования коллективного правосознания. Правосознание оказывает непосредственное влияние на состояние законности, правопорядка в государстве. Производит своеобразную культуру граждан, идейной основой которой являются моральные, духовные и правовые ценности нации. Развитие права и в соответствии правового государства напрямую зависит от состояния правосознания граждан и социальных групп, формирующих общество.

Расширено понимание правового сознания в связи с предоставлением последнему широкого значения чем отношении субъектов к праву и его оценка. Акцентируется внимание на различении этих двух социальных явлений, поставлен вопрос их очередности. Правосознание следует понимать как источник и идею воссоздания права в сознании человека.

Проведено сравнение состояния и формирования правосознания в различных типах правовых систем, разных странах, опираясь на определенные факторы (в нашем случае на религию), что позволило сосредоточить внимание на важности повышения его уровня среди отдельных слоев населения.

Рассмотрены государство и гражданское общество в качестве субъектов, осуществляющих непосредственное влияние на формирование общественного правосознания. Именно поэтому способы его формирования нами выделены на «частные» и «публичные».

Особое внимание уделено правовому воспитанию и юридическом образовании, которые отнесены к главным средствам формирования коллективного правосознания.

Ключевые слова: гражданское общество, национальное правосознание, право, правомерное поведение, правосознание, социальная группа, правовое воспитание, юридическое образование.

SUMMARY

Muzh V.V. The legal means that forms the legal collective awareness. – Printed as manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of legal sciences after speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

The dissertation is dedicated to the research of legal measures of forming of the collective consciousness. Legal awareness has a direct impact on a condition of legality and to the law and order in the state. Produces a unique culture of citizens the ideological basis of that are moral, spiritual and legal values of nation. The development of law and accordingly the legal state depends on the state of sense of justice of citizens and social groups that form society.

The extended understanding of legal consciousness in connection to a wider meaning of it than the subjects related to law and their estimation. Attention is accented on distinction these two social phenomena and questioned their priority.

The legal awareness it follows to understand as a source and idea of recreation of law in consciousness of individual.

Comparison of the state and forming of legal awareness are carried out in the different types of the legal systems in different countries based on certain factors (in this case religion) helped to focus attention on the importance to increase the level of legal awareness among the certain layers of population. The state and civil society are considered as subjects that carry out direct influence on forming of collective consciousness.

Therefore the methods of forming the legal awareness are distinguished by us on «private» and «public».

Particular attention is paid to legal education and legal behaviour referred to the principal means of formation of a collective consciousness.

Key words: civil society, legal consciousness, law, legal behaviour, legal awareness, social group, legal doctrines, legal education.

Підписано до друку 14.04.2017 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 35. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>